

tificación con Cristo» (169). *Cavalcanti* constata que poques coses són importants en aquesta vida, però algunes contribueixen a fer-les dignes de si mateixes: un motet de Cristóbal de Morales, la paraula viva de Joan Maragall o la mirada de Diego de Velázquez.

No es pot acabar aquesta recensió sense esmentar una inquietud pedagògica que suscita aquesta lectura. *Cavalcanti*, *desterrat* d'un sistema educatiu que expulsa, amb els seus criteris mercantilistes, les humanitats dels seus programes, tal com va criticar en el darrer capítol de *XXI Güelfos*, cerca en el *desert* la tensió escatològica d'on emergeixi un humanisme radical, significatiu, que anticipi alguna cosa del destí últim de l'home. Com els primers monjos, foraster d'uns valors mundans que ofeguen l'esperit humà, *Cavalcanti* cerca el silenci del monestir per llegir i escriure, sense cap altra raó que la lloança a la glòria de Déu, però també sap que aquesta tasca no és solitària. *Cavalcanti* cerca el monestir, que tradicionalment a Occident ha mantingut viva la torxa de la cultura, com una *schola caritatis*, per explorar, escatològicament i comunitàriament, la literatura, la pintura, la música, tot esperant ser transformat en la imatge divina que aquestes remeten. *Teologia güelfa* és un cenobi literari on Cavalcanti, monjo güelf, dialoga amb la seva comunitat d'autors i amics, deixant que emergeixi una incipient manera de mirar, d'escoltar, de llegir, d'escriure, tan antiga i tan nova!

Rubén GARCÍA CRUZ
Facultat de Teologia de Catalunya

et la tradition juive

Paris: Éditions Kimé, 2015, 576 pàg.

Éric Hoppenot, professor agregat de Lletres Modernes i doctor en Literatura Francesa, ensenya actualment a l'ESPE de París-Universitat de la Sorbona i és membre del grup CERILAC de la Universitat Denis Diderot. Ja fa temps que ha centrat la seva recerca tant en l'obra de Maurice Blanchot (1907-2003) com en el paper de la tradició bíblica en la literatura contemporània; ha estudiat els arxius de Blanchot i ha estat l'editor d'alguns dels seus textos; codirigeix les col·leccions «Résonances de Maurice Blanchot» i «Archives Maurice Blanchot», i ha codirigit també el *Cahier de l'Herne* dedicat al mateix autor; és el responsable, alhora, del portal web «Maurice Blanchot et ses contemporains» (<http://www.mauriceblanchot.net>).

El present llibre representa l'aportació més important de l'autor als estudis sobre Maurice Blanchot. És fruit de la seva tesi doctoral, que ja havia propiciat alguns cursos sobre el tema. Es tracta d'un treball acurat i amb un gran aparell crític, que té com a objectiu posar en relleu la importància de l'intertext bíblic veterotestamentari en la conformació de l'obra blanchotiana. En aquest sentit aporta, d'una banda, una lectura aprofundida de l'obra de Blanchot en relació amb la tradició jueva, i de l'altra, una lectura renovada del mateix pensament jueu des de la perspectiva del judaisme reformat o liberal, a partir de la seva fecunditat en la literatura i la filosofia contemporànies. Representa també, en un cert sentit, un contrapunt substantiu al debat al

voltant de les acusacions d'antisemitisme que s'han fet a Blanchot en les darreres dècades per la seva col·laboració puntual amb la premsa d'extrema dreta durant els anys trenta.

Tot i contribuir indiscutiblement a la interpretació del pensament de Blanchot i de les seves implicacions filosòfiques, hom té la sensació, sobretot en un primer moment, de romandre sempre en un estrat més filològic que no pas hermenèutic, pel fet de tractar-se l'obra d'Hoppenot d'un treball, sobretot, de genètica textual, d'anàlisi de la conformació de l'escriptura de l'autor francès i de les seves modalitats intertextuals: les seves pràctiques de còpia, reescriptura o citació en relació amb el text bíblic.

Després del «Prefaci» d'Éric Marty, l'autor delimita en la «Introducció» el marc teòric i el pla de la seva obra. En efecte, tot delimitant l'horitzó dels estudis de la crítica textual i el corpus i les fonts bíbliques que emprarà, dibuixa tres moviments o línies de recerca que donaran lloc a les tres grans parts de l'obra: un primer moviment d'aproximació filològica a la tasca crítica de Blanchot, un segon moviment més temàtic que considera els principals motius bíblics blanchotians, i un tercer moviment especulatiu que, tenint en compte sobretot els últims textos crítics de l'autor francès i la seva pràctica de l'escriptura fragmentària, vol mostrar que aquesta, tot i pertànyer al terreny del «neutre», s'inscriu també per algunes de les seves característiques en una forma d'escriptura que es pot qualificar d'escatològica o messiànica.

Hi ha en aquest plantejament de l'obra una qüestió de fons que roman latent al

llarg de tot el treball, i que a voltes l'autor explicita: què significa la Bíblia per a un autor ateu com Blanchot? Com aquesta contribueix a la conformació de la seva escriptura? Com la llegeix ell? Existeix una singularitat de la referència bíblica en Blanchot respecte de la d'altres textos literaris o filosòfics? En què contribueix aquesta lectura del corpus veterotestamentari a la fecunditat del seu pensament? El mateix escriptor havia afirmat que «tot llibre és d'essència teològica». Maurice Blanchot fou un fi coneixedor de la Bíblia, i en fou un lector assidu, encara que això, evidentment, no va lligat en aquest cas a una creença religiosa ni a una pràctica mística. No obstant això, el mateix Jacques Derrida havia declarat que Blanchot ens convida a llegir el text bíblic d'una altra manera, altrament. Es tracta, en el fons, per a Hoppenot de prendre's seriosament aquesta proposta de Derrida, i d'aprofundir-ne la comprensió.

Abans d'entrar pròpiament en matèria, en el «Preàmbul» Éric Hoppenot presenta el context i les fonts polítiques i espirituals del Blanchot periodista dels anys trenta, així com, molt sumàriament, la seva herència cristiana i el seu interès per la teologia negativa durant els anys quaranta. Hoppenot reserva l'estudi de la influència de l'intertext neotestamentari i de les fonts cristianes en l'obra de Blanchot per a un treball posterior.

La primera part, «Les modalités intertextuelles: pratiques et enjeux», consta de tres capítols. En el primer s'estudien les diverses modalitats i procediments intertextuals de l'obra crítica de Blanchot: com extreu les citacions de les obres que llegeix

i quins usos en fa, i quines són les diverses modalitats en què es presenten aquests intertextos –paràfrasi, còpia, citació o traducció. En el segon, l'autor, abordant qüestions relatives al tractament de les fonts apocalíptiques, planteja com Blanchot pensa i practica la seva relació amb les fonts en la seva tasca crítica; d'altra banda, vol observar fins a quin punt el seu comentari és concebut com a repetició o reescriptura. Introduint-hi també alguna qüestió més especulativa, es pregunta si el pensament de Blanchot es pot considerar apocalíptic i quines en són les característiques. El tercer capítol d'aquesta primera part aborda el tema de l'experiència crítica en l'escriptor francès tot relacionant-la amb el comentari i l'exegesi, a partir del Talmud, el Midraix i alguns autors com Kafka o Benjamin. Clou aquesta part una presentació de l'aspecte de reescriptura de la seva crítica, que estudia els processos de transformació que experimenten les seves citacions. Es tracta d'una part, tal com ja hem dit i tal com reconeix l'autor mateix, eminentment filològica. Encara que aquesta primera línia de treball és potser d'una lectura més àrdua, aporta un estudi acurat de la gènesi dels textos de Blanchot, que ens ajuda a entendre formalment el seu treball i el seu «mètode» de lectura i d'escriptura, i que ens aporta moltes dades sobre materials de l'arxiu de Blanchot que eren, fins ara, no tan sols inèdits, sinó pràcticament desconeguts. Aquest treball directe d'Hoppenot sobre els materials de l'arxiu –notes, esborranys, correspondència– és una constant en tot el llibre.

Si el treball d'Hoppenot en la primera part del llibre ha estat sobretot precrític, en

la segona, «De la *Genèse* à l'*Exode*», emprèn l'estudi d'algunes figures i imatges bíbliques tal i com es presenten en l'obra crítica de Blanchot. Aquesta part consta de cinc capítols al llarg dels quals l'autor pren en consideració les imatges escripturístiques llegides per Blanchot en especial en dos grans llibres: el Gènesi i, sobretot, l'Èxode. Al llarg d'aquestes pàgines Hoppenot presenta un Blanchot en diàleg constant amb altres grans lectors de la tradició jueva, des de literats com Franz Kafka, d'una transcendència indiscutible a l'hora d'entendre el judaisme en Blanchot, passant pel gran filòsof i amic Emmanuel Levinas, fins a intèrprets de la tradició jueva com André Néher o Martin Buber, que l'influencien notablement. Hoppenot comença amb un estudi sobre el sentit de la paraula profètica i la lectura que en fa l'escriptor francès, per passar després a considerar la importància del llibre del Gènesi en la seva obra, que es concentra en la figura d'Abraham. Però si algun text veterotestamentari ha marcat decisivament el pensament de Blanchot, aquest ha estat sens dubte el llibre de l'Èxode. Blanchot en prendrà les imatges de l'èxode, de l'exili o del desert, que repercutiran intensament en la seva manera d'entendre la qüestió mateixa de l'escriptura, així com la figura de Moisès i la temàtica de la Revelació del Sinaí, els Manaments i la Llei, que tindran també unes implicacions importants en el seu pensament i que estimularan el seu vessant ètic.

La tercera part del llibre d'Hoppenot, «Fin du temps, fin des temps. Messianisme et écriture fragmentaire», esdevé, ara sí, com ja havíem dit, més especulativa, i fa aportacions interessants per comprendre el sentit

que pren el pensament de Blanchot vist des de la seva perspectiva escatològica. En els quatre capítols que conformen aquesta darrera secció, l'autor estudia la gènesi de l'escriptura fragmentària en Blanchot, com a opció estètica però també ètica i política, el problema del temps a partir de la noció de «l'espera» («attente») —comú a l'escriptura fragmentària i al pensament messiànic—, la relació de Blanchot amb el pensament messiànic i escatològic i, finalment, el lligam entre l'escriptura fragmentària i l'Èxode. Hoppenot continua posant Blanchot en diàleg amb altres grans intèrprets de la tradició jueva, com Scholem o Benjamin, a més dels que abans hem esmentat. Per tal de tractar la qüestió del messianisme posarà també en escena les reflexions de Derrida o d'Agamben. Aquesta tercera part representa potser l'aportació més important del llibre en termes filosòfics.

En la «Conclusió», Éric Hoppenot, tot recapitulant l'itinerari de la seva recerca, remarca que ha estat Maurice Blanchot qui ha contribuït a fer penetrar la llengua de la Càbala i del Talmud en l'espai de la crítica literària. Si Derrida ens convidava a l'inici a descobrir amb Blanchot una altra manera de llegir la Bíblia, aquesta és en relació amb les seves aportacions al pensament sobre l'escriptura i al desvetllament d'allò ètic. És veritat que en Blanchot les imatges sempre estan al servei d'aquests pols, però, malgrat tot, en el seu cas, tampoc no sembla que es tracti només del que es podria anomenar un «filosemitisme», o de l'ús de «figures retòriques»; hi ha potser una certa identificació de Blanchot amb els textos, una veritat que lliga la vocació de l'escriptor a l'existència jueva. Hoppenot apunta, finalment,

una intuïció interessant, fent veure que tal volta els motius bíblics representen un contrapunt a la noció de «neutre», tot possibilitant un retorn a l'ètica que l'escriptura del «neutre» semblava haver abandonat.

El llibre es completa, finalment, amb un extens conjunt d'Annexos que inclouen tres taules de síntesi amb un inventari exhaustiu de les referències de l'obra de Blanchot als personatges, cites i motius o episodis bíblics, respectivament, l'article del mateix escriptor titulat «*Joseph et ses frères*», par Thomas Mann» i les reproduccions de deu materials de l'arxiu de Blanchot consistents en notes mecanografiades sobre algunes de les seves lectures de Walter Benjamin, Martin Buber, Emmanuel Levinas, André Neher i Gershom Scholem, així com les proves anotades i corregides a mà del seu article «Être juif». El llibre inclou també una àmplia llista ordenada de fonts i bibliografia i tres índexs de noms propis, obres de Blanchot i referències bíbliques i postbíbliques, que faciliten la recerca d'aquests motius en les pàgines d'Hoppenot.

Es tracta d'una obra que haurà d'esdevenir referència indiscutible en el context dels estudis blanchotians en relació amb la qüestió jueva. Aporta, en primer lloc, una investigació extensa sobre les lectures bíbliques de l'escriptor francès i una anàlisi crítica de la seva presència en tant que «intertext» en la seva obra; en segon lloc, la reproducció i l'estudi de molts materials inèdits de l'arxiu de Blanchot en relació amb aquesta qüestió; en tercer lloc, una proposta hermenèutica per a la comprensió dels motius bíblics en la seva escriptura; i en darrer lloc, una especulació més pròpiament filosòfica sobre el sentit messi-

ànic i escatològic que el seu pensament pugui tenir.

La lectura que Blanchot fa de la tradició jueva, tal com mostra el llibre, marca profundament la seva reflexió entorn de l'escriptura i l'estimula a aprofundir l'exigència ètica i política. Podem arribar a afirmar, fins i tot, que hi ha un cert pensament messiànic en Blanchot, malgrat que aquest estigui desvinculat de tota mena de soteriologia; un messianisme que no té res de teològic ni de religiós, sinó que implica un pensament altre del temps i de l'ètica; un messianisme sense Messies; perquè el temps de Blanchot no és el temps de la fi, sinó una temporalitat fragmentària, de l'absència de temps o d'un temps sempre per venir que preserva l'alteritat i exigeix una resposta ètica.

Tot i tractar-se, com ja hem dit al principi, d'un treball que potser privilegia massa el mètode filològic sobre el filosòfic –opció absolutament legítima i justificada perquè l'autor delimita conscientment el seu objecte d'estudi i el seu mètode–, aquest treball no deixa d'aportar algunes intuïcions que ajudaran a aprofundir en la lectura pròpiament filosòfica de Maurice Blanchot, camí encara per recórrer en molt bona part i que promet ser fecund per al pensament actual; perquè, tal com ja va dir Levinas i recull Hoppenot: «Tout ce qu'a écrit Maurice Blanchot témoigne de la Hauteur» (pàg. 297).

Joan CABÓ RODRÍGUEZ
Facultat de Filosofia (URL)

Rémi Brague, *Le Règne de l'homme. Genèse et échec du projet moderne*

París: Gallimard, 2015, 416 pàg.

A principis del 2015 l'editorial Gallimard publicava *Le Règne de l'homme. Genèse et échec du projet moderne*, escrit pel filòsof francès Rémi Brague, professor emèrit de la Sorbona i de la Ludwig-Maximilians-Universität de Munic. Especialitzat en història de la filosofia i bon coneixedor del món grec i medieval, Brague també ha fet aportacions molt rellevants entorn de les religions islàmica, jueva i cristiana. El llibre que aquí presentem és l'últim volum que tanca el que Brague ha anomenat la «gran trilogie», conformada per *La Sagesse du monde*, *La Loi de Dieu* i *Le Règne de l'homme*. Es complementa amb la «petite trilogie», una ruta paral·lela formada per *Les Ancres dans le ciel*, *Le Propre de l'homme* i *Modérément moderne*, la qual també indaga sobre la qüestió del futur de l'home postmodern i la situació actual de l'axiologia. L'obra s'estructura en vint-i-un capítols dividits en tres parts. En la primera part, la *Préparation*, Brague se situa en el context premodern per mostrar com la modernitat no parteix de zero. Moltes de les idees que els moderns van considerar com a pilars fonamentals dels seus projectes humanistes eren, en realitat, molt antigues. Així, Brague es remunta al punt de partida: Grècia i Egipte, sense oblidar-se de fer referència també a la cultura oriental.

Tot comença, doncs, amb la reflexió antropològica sobre l'essència de l'home, i com això comporta la pregunta sobre quin és el lloc que li pertoca a l'home en el món.